

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Göteborgs universitet

Rektor

rektor@gu.se

Utbildningsdepartementet

Forskningspolitiska enheten

Diarienummer:

GU 2021/1652

U2021/02459

Svar på remiss av SOU 2021:32 Papper poddar och... Pliktmateriallagstiftning för ett tryggt källmaterial

Regeringen beslutade 14 november 2019 om en översyn av regelverket för pliktleverans. Pliktmaterialutredningen lämnade 30 april 2021 in sitt förslag.

Betänkandet skickades 1 juni 2021 ut på remiss till bland annat Göteborgs universitet. Universitetet ska besvara remissen senast 30 september. Universitetsbiblioteket utsågs att i samråd med Biblioteksnämnden utarbeta ett svar för universitets räkning.

En grupp av två sakkunniga¹ har sammanställt svaret med stöd av Biblioteksnämnden.

Eva Wiberg

Rektor

Föredragande

Anna Isaksson, Handläggare

Göteborgs universitetsbibliotek

Kopia

Registrator Göteborgs universitet

Göteborgs universitetsbibliotek

Biblioteksnämnden

Tillförordnad prorektor Mette Sandoff

Universitetsdirektör Anna Lindholm

Ställföreträdande Universitetsdirektör Magnus Petersson

¹ Anna Isaksson, Anna Sjö Dahl Hayman Göteborgs universitetsbibliotek

Göteborgs universitetsbibliotek

Box 222

405 30 Göteborg

Dnr: GU 2021/1652

YTTRANDE

2021-09-22

Utbildningsdepartementet

Forskningspolitiska enheten

Dnr U2021/ 02459

Betänkande SOU 2021:32 Papper, poddar och... Pliktmateriallagstiftning för ett tryggt källmaterial

Göteborgs universitet har beretts möjlighet att yttra sig avseende betänkande SOU 2021:32 (nedan benämnd utredningen).

I svaret läggs fokus på de delar av utredningen som är relevanta för universitets förutsättningar att bedriva forskning och utbildning och för Universitetsbibliotekets uppdrag, som i enlighet med Bibliotekslagen utförs i samverkan med övriga bibliotek i landet och omfattar informationsförmedling till allmänheten.

Göteborgs universitets remissvar har handlagts av Göteborgs universitetsbibliotek, efter samråd med Biblioteksnämnden.

Sammanfattning

Göteborgs universitet välkomnar den översyn av pliktlagstiftningen som genomförts. Medielandskapet är i stark förändring, digitalisering och informationsspridning sker på nya premisser. Lagstiftningen har länge släpat efter och behöver anpassas till nya förutsättningar. Göteborgs universitet välkomnar olika perspektiv på hur förändringarna bäst kan mötas och hur möjligheterna med digitalisering kan tas tillvara.

Göteborgs universitet kan konstatera att bevarandefrågorna för det svenska materialet är mycket noggrant genomlysta i utredningen. Skrivningen har också gjorts mer oberoende av teknikutvecklingen, vilket gör lagtexten hållbar på längre sikt. Åtgärden att sammanföra lagstiftningen är också rationell och borgar för en helhetssyn på materialet, oavsett om det är elektroniskt eller tryckt.

Tillhandahållandet av det som trycks och produceras i landet berörs däremot sparsamt och otydligt i utredningen, vilket är oroande. Med de inskränkningar som föreslås kan enligt

Göteborgs universitets bedömning inte åtkomsten till svenskt material tillgodoses på ett för lärosätet eller för det allmänna biblioteksväsendet hållbart sätt.

Fokus i utredningen ligger nästan uteslutande på bevarande trots att tillgängliggörande är en tydlig och ur demokratisynpunkt väsentlig avsikt med lagstiftningen. Förslaget att reducera antalet pliktexemplar i landet från sju till två, där endast ett kan fjärlånas, skulle avsevärt försvåra universitetsbibliotekets uppdrag att tillgodose forskning, studier och allmänhetens behov av källmaterial. En stor andel av det pliktlevererade material som sparas och tillgängliggörs vid Göteborgs universitetsbibliotek, är inte möjligt att förvärva på annat sätt och skulle därför inte finnas tillgängligt längre i Västsverige.

Förslaget att kvarstå med ett enda fjärlåneexemplar i landet, vid Lunds universitetsbibliotek, är inte hållbart med avseende på väntetider och slitage. Göteborgs universitets bedömning är att utöver Lunds och Kungliga bibliotekets bevarandeexemplar behövs minst två pliktexemplar som kan tillgängliggöras fritt enligt dagens modell, utan restriktioner.

Tillgängliggörandet av digitala tryckförlagor, e-pliktigt material och digitalt fött material berörs mycket sparsamt i utredningen. Digital access ska kunna ges till forskare via Kungliga biblioteket, men med ett tillståndsförfarande som omfattar både loggning och spårning. Studenter och allmänhet bereds inte tillgång till det svenska materialet digitalt. För Göteborgs universitets del skulle det innebära ett betydande och problematiskt bortfall av information för stora användargrupper. Det bör också tilläggas att tillfällig digital access, som alternativ till hemlån, inte är oproblematiskt när det gäller läsning av böcker och längre texter.

KvinnSam, nationellt bibliotek för genusforskning, med placering vid Göteborgs universitetsbibliotek, konstaterar att de inte kan upprätthålla databasen KVINNSAM som är en deldata i LIBRIS om pliktleveranserna upphör. Det skulle få återverkan på tillgången till information om kvinnors villkor, genusforskning och jämställdhetsarbete på ett nationellt plan.

Enligt kommittédirektivet (Dir 2019:84) ska utgångspunkten för de förslag som lämnas vara oförändrade eller minskade statliga kostnadsramar för området. Utredningen har trots det lagt fokus på det kommersiella leverantörsledets omkostnader för pliktexemplar, medan tillkommande kostnader för mediainköp och bevakning av svenskt material på de statliga forskningsbiblioteken inte genomlysts.

I en tid av pandemi, odemokratiska politiska strömningar och fake news är det viktigt att den fria tillgången till information via bibliotekens lagstyrda samverkan stärks så mycket det går. Pliktbiblioteken uppfyller idag Bibliotekslagens samverkansparagraf genom att förse resten av landet med fjärlån av svenskt tryck, samverka om katalogisering i Libris och tillgodose behovet av regionalt material i alla landsändar. I utredningen hänvisas varje bibliotek till att lösa sitt eget informationsbehov. Göteborgs universitet vill framhålla värdet och hållbarheten i den delningskultur som pliktbiblioteken upprätthåller.

Göteborgs universitet understryker i sitt remissvar det fortsatta behovet av ett fysiskt och utlåningsbart pliktexemplar vid Göteborgs universitet, för säkrad tillgång till svensk utgivning för studier, forskning och allmänhetens behov i regionen. Göteborgs universitetsbibliotek är

också, näst efter Lunds universitetsbibliotek, den största fjärrlånegivaren av svenskt tryck till övriga delar av landet.

Detaljerade synpunkter på förslagen ges uppdelat per avsnitt och följer betänkandets disposition. Nedan redogörs för de frågor Göteborgs universitet ser som sina huvudfrågor.

Göteborgs universitet ställer sig positivt till utredningens förslag:

- Att utredningen föreslår kompletterande metoder för Kungliga bibliotekets insamling av material (9)
- Att en formatoberoende och långsiktigt hållbar beskrivning av pliktmaterial eftersträvas (8.3)
- Att myndigheters material fortsatt samlas in (8.5)

Göteborgs universitet ställer sig negativt till utredningens förslag och slutsatser:

- Att tillgång till svenskt material vid lärosätena faller utanför utredningens uppdrag (2.4.3)
- Att den fria förfoganderätten över pliktexemplaren urholkar pliktlagstiftningens legitimitet (5.5.3)
- Att pliktinsamling som förvärvsmetod saknar betydelse för fortsatt berikning av kulturarvssamlingar (7.4.1)
- Att antalet pliktexemplar av skrifter kan reduceras från sju till två och att den geografiska spridningen av svenskt material inte behöver upprätthållas (10.4.2)
- Att endast två myndigheter ska ha uppgifter enligt pliktmateriallagen (15.2)
- Att alla pliktexemplar ska vara bevarandeexemplar (15.3)
- Att bevarandet av pliktexemplar sker på bekostnad av tillhandahållandet (16)
- Att fjärrlånet av svenskt tryck ska vila på endast ett fjärrlåneexemplar som även ska fungera som nationellt reservexemplar (18)
- Att förslaget är kostnadsneutralt för lärosätena. Att indragna pliktexemplar får positiva effekter på informationsförsörjningen. (18.3.5)

Göteborgs universitet anser att tydliggörande krävs av utredningen när det gäller:

- Internationell utblick (Avsnitt 4)
- Resonemanget kring kulturarvet och hur fortsatt tillgång till framtida kulturarvssamlingar skulle påverkas av indraget pliktexemplar (7.4)
- Behovet att logga och spåra användningen av pliktmaterial 14.2.6
- Digitalt tillgängliggörande av svenskt material som ersättning för fysiska exemplar (16.3.5)
- Den nationella informationsförsörjningen till genusforskningen och fortlevnaden av databasen KVINNSAM
Den ekonomiska jämställdheten och jämställd tillgång till svenskt material i alla delar av landet

Hur klimat- och miljöfrågorna påverkas av minskad tillgång till låneexemplar i landet (18.3.7)

2.4.3 Universitetens informationsförsörjning

I avsnittet menar utredningen att informationsförsörjning av svenskt material vid de högre lärosätena faller utanför den nya pliktlagstiftningens ram och utredningens uppdrag. Utredningens antagande är att bl a digitalisering och internationalisering gjort svenskt pliktmaterial mindre relevant för de högre lärosätena.

Göteborgs universitet bedömer att det tryckta pliktmaterialet fortfarande har betydelse för samlingsbyggande och tillgång till det offentliga samtalet. Digital access till svenskt e-pliktmaterial har varit starkt begränsad. E-pliktlagen som kom 2012 resulterade inte i access till materialet på universitetsbiblioteken. Sedan 2019 finns åtkomst, men endast i Kungliga bibliotekets lokaler. Att det redan i utgångsläget finns ett underskott på tillgång till svenskt material för lärosätena är problematiskt när även tryckta exemplar föreslås tas bort.

Antalet lärosäten i Sverige har som utredningen påpekar vuxit till 48 stycken. Det är också ur det perspektivet svårt att förstå antagandet att pliktexemplaren fått mindre betydelse.

Med det utbyggda fjärrlånesystemet i landet är det också svårt att följa resonemanget att pliktexemplaren i första hand fyller det egna lärosätets behov. Fjärrlån av svenskt tryck från Göteborgs universitetsbibliotek går huvudsakligen till kommunbiblioteken.

Det är viktigt att begreppet "tillhandahållande" i den nya pliktmateriallagens första paragraf fortsatt ges praktiska förutsättningar i form av fria lån och fri access till svenskt material via de stora och geografiskt utspridda forskningsbiblioteken. 1§"Pliktmaterialet är en del av kulturarvet som ska tillhandahållas över tid för forskning och annan användning." För det krävs att lagstiftaren kvarstår med ett ansvar för att förutsättningarna för informationsförsörjningen finns på plats.

4. Internationell utblick

Göteborgs universitet anser att ett tydliggörande behövs avseende hur tillhandahållandet av pliktmaterial har lösts i de nordiska grannländerna och internationellt. I den internationella utblicken ligger fokus uteslutande på bevarandeaspekter. I avsnittet saknas utblick på tillhandahållandet av pliktmaterial i Norge, Finland och Danmark. Aspekter på tillgängliggörande saknas också i analysen av riktlinjerna från EU, Europarådet och Unesco.

Göteborgs universitet erfar att flera nordiska grannländer löst tillgänglighetsfrågor som beskrivs som juridiskt komplicerade i utredningen. I flera nordiska länder har man säkrat en god tillgång till sitt pliktmaterial utan dyra licenslösningar, med access till e-pliktigt material och tryckförlagor på flertalet forskningsbibliotek. Det har gjorts med ett bibehållet antal tryckta pliktexemplar, med det självklara målet att bredda och komplettera tillgången till det som publiceras i länderna.

5.5.3 Den fria förfoganderätten riskerar att urholka pliktinsamlingens legitimitet

Göteborgs universitet instämmer inte i att den fria förfoganderätten urholkar pliktinsamlingens legitimitet. Brist på tillgång till svenskt källmaterial på biblioteken i landet har ett högre demokratiskt riskvärde och riskerar att urholka legitimiteten med lagstiftningen som helhet.

Pliktleveranserna innehåller en stor mängd reklamtryck, småtryck och dubletter som saknar bruksvärde och skulle vara dyrt och platskrävande att spara. Pliktbiblioteken har vid flera tillfällen gemensamt lyft önskemålet om att slippa leveranser av reklamtryck, som utgör en stor andel av det som inte behålls. Att det innebär en insats för tryckerierna att sortera ut reklam, vilket anförts som motargument, behöver prövas. Kan compensation utgå till tryckerierna för att sortera ut reklam och på så sätt minska gallringen?

Pliktbiblioteken får av konkurrensskäl inte skänka litteratur till andra bibliotek eller institutioner, inte ens till väntrum eller förskolor. Går det att rucka på dessa principer så att pliktmaterial kommer fler till del?

Göteborgs universitet konstaterar att alternativa förslag på lösningar saknas i utredningen, trots att urvalsförfarandet, som innebär gallring, pekas ut som ett stort problem.

Utredningens antagande att trycket inte görs regionalt tillgängligt stämmer inte. Det gör inte heller följdresonemanget att pliktbiblioteken därför inte behöver spridas över landet. Göteborgs universitetsbibliotek katalogiserar, förvarar och lånar ut en mycket stor andel svenskt pliktmaterial. Över tid blir det mycket höga lånetal. 2010 togs 8 200 monografiska exemplar in i samlingarna via pliktleverans. 2020 hade dessa lånats ut 53 300 gånger, omlån oräknat. Åren 2010-2019 gjordes totalt 329 000 initiala lån av det svenska materialet. Utlån av periodiskt material och bruk av material som inte är för hemlån är svårare att mäta, men ska alltså adderas till statistiken.

Göteborgs universitetsbibliotek tar också ett regionalt ansvar genom att bevaka och spara material som handlar om Västra Götaland, Värmlands län och Hallandsregionen. Den geografiska spridningen av pliktexemplar också till Västsverige är fortsatt viktig för att skapa likvärdiga förutsättningar för forskning, studier och allmänhetens tillgång till det svenska kulturarvet.

Statistiken över sparad material som redovisas i avsnitt 5.5 är inte heltäckande. Periodiskt tryck och vardagstryck saknas i sammanställningen. Pliktbiblioteken får mer begränsade försändelser än nationalbiblioteket, vilket utgör en felfaktor i statistiken. Göteborgs universitetsbibliotek sparar mer än vad som framgår av sammanställningen.

Gallringsfrågan har fått ett både ensidigt och stort fokus i utredningen medan analys av nyttjande, utlån och fjärrlån av den stora mängd pliktmaterial som katalogiseras och förvaras för framtida användning på pliktbiblioteken saknas. Det är en bekymmersam slagsida i utredningen. Material som kan lånas hem fritt av alla i landet är en demokratisk resurs av stor vikt. Urvalsförfarandet är en förutsättning för att göra det möjligt.

Gallring är en del av de utlånande bibliotekens praktik för att upprätthålla användbara samlingar med bruksvärde. Folkbiblioteken gallrar sina bestånd med regelbundenhet. De samlingsbyggande forskningsbiblioteken, varav Göteborgs universitetsbibliotek är ett, bevarar ett växande bestånd för framtiden, har högt fjärrutlån till andra bibliotek och gallrar i det längre perspektivet mycket sparsamt.

7.4 Pliktmaterialet som ett kulturarv för forskare och andra

Utredningens avsnitt om kulturarv är otydligt och svårtolkat. Resonemanget om pliktinsamling som förvärvsmetod och att det inte skulle lämpa sig för kulturarvet är svårt att följa. Göteborgs universitet anser att ett klargörande behövs.

För Göteborgs universitetsbibliotek är pliktleveranserna centrala för byggandet av det framtida kulturarvet och för att kunna tillgängliggöra och tillhandahålla det för forskning och studier. Bland det äldre pliktmaterial finns mycket som speglar tidsandan. Efemärt tryck, vardagstryck och föreningstryck speglar samtiden på ett annat vis än det material som produceras för kommersiell försäljning.

Den här typen av material är i stort sett omöjligt att bevaka och köpa in, pliktleveranserna är den förvärvsmetod som står till buds för att berika en stor och viktig del av kulturarvssamlingarna.

Forskare använder den här typen av material frekvent och behöver ofta beställa fram en stor mängd material för att kunna göra jämförelser mellan olika år. Att bryta tidsserier och löpande samlingar skulle få stora konsekvenser för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning vid Göteborgs universitet. Samlingarna används inte enbart av lokala användare, det kommer även många resande forskare, studenter samt allmänhet från hela landet för att nyttja det svenska källmaterialet.

8.3 Material som ska omfattas av pliktlagstiftningen

Göteborgs universitet ställer sig positivt till ambitionen att definiera pliktmaterial på ett medieteknik- och formatoberoende sätt. Det var ett efterhängset problem i den tidigare lagtexten och kommer att göra skrivningen mer hållbar i det längre perspektivet.

8.5 När en myndighet tillgängliggör material

Göteborgs universitet ställer sig positivt till att myndigheters publicering fortsatt omfattas av pliktlagstiftningen. Myndigheters utgivning är väsentligt källmaterial som behöver kunna återfinnas på forskningsbiblioteken och synliggöras i Libris.

9. Tre metoder för pliktinsamling

Göteborgs universitet ställer sig positivt till utredningens förslag att i likhet med flera nordiska grannländer införa fler insamlingsmetoder än enbart leveransplikt. Rekvisition och egeninsamling ger flexibilitet och ökar nationalbibliotekets möjlighet att bevara ett bredare och representativt urval av material.

Göteborgs universitet vill dock understryka att tillgängliggörandet av det material som samlas in med kompletterande metoder, är lika viktigt i Sverige som i de nordiska grannländerna. Tillgång behöver ges vid lärosätena och inte enbart i Kungliga bibliotekets lokaler.

10.4.2 Två exemplar av skrifter

Göteborgs universitet instämmer inte i att syftet med lagstiftningen kan upprätthållas med enbart två pliktexemplar i landet, där endast ett är utlåningsbart och samtidigt ska fungera som reservexemplar. En betydande andel av pliktmaterialet kan inte köpas eller förvärfvas och blir i praktiken otillgängligt utanför Stockholm och Lund.

Göteborgs universitet instämmer inte heller i att pliktinsamlingen fokus kan reduceras till bevarande. Utan tillgång till det svenska materialet blir lagstiftningen verkningslös och syftet att tillgodose rätten att ta del av och skapa kunskap, åsikter och andra uttryck, uppfylls inte.

Studenter och forskare vid Göteborgs universitet är liksom alla biblioteksanvändare beroende av att den nationella informationsförsörjningen fungerar. Tidsaspekten på att få del av ett enda fjärrlåneexemplar samt slitagefaktorn gör att två pliktexemplar inte är ett hållbart förslag, varken ur ett nationellt eller internationellt informationsförsörjningsperspektiv. Det är Göteborgs universitets bedömning att ytterligare minst två fria exemplar behöver kvarstå.

Kvalitetsförlusten i det nationella beståndet, om endast det som går att köpa i kommersiella kanaler kan göras tillgängligt via de stora forskningsbiblioteken, blir en avsevärd och försvårande omständighet för all forskning som kräver svenskt källmaterial. Framst påverkar det forskning och studier inom samhällsvetenskap och humaniora, men också t ex företagsforskning och pedagogisk forskning. Göteborgs universitet har en stor andel tvärvetenskaplig forskning som också skulle stå utan viktigt källmaterial om pliktexemplaret i västra Sverige tas bort.

Utredningen hänvisar ensidigt och återkommande till Stockholms universitetsbibliotek, som i motsats till Göteborgs universitetsbibliotek inte är ett samlingsbyggande bibliotek. Stockholms universitetsbibliotek är det enda pliktbibliotek som aktivt önskat bort pliktexemplaret. Det geografiska läget med närheten till Uppsala universitetsbibliotek och Kungliga biblioteket möjliggör valet att inte spara svenskt material. Göteborgs universitet vill understryka att det valet inte står till buds i Västsverige.

Internationellt blir det en påtaglig konkurrensnackdel att inte ha den tillgång som övriga nordiska länder ger sina lärosäten och som de allra flesta länder med utbyggt bibliotekssystem

och YGL-lagstiftning har, när det gäller tillgången till det offentliga samtalet och kulturarvet i sitt land.

14.2.6 Skyddsåtgärder

Åtkomst till digitalt lagrat pliktmaterial ska endast få ges till registrerade användare. Vid registreringen ska användaren registrera sig. Vid registrering ska användaren identifiera sig. Användningen ska loggas.

Göteborgs universitet anser att ett klagörande behövs när det gäller bakgrunden till behovet att spåra vem som tagit del av pliktmaterial, om materialet skrivits ut, sparats eller vidarebefordrats.

Materialet, som i grunden är avsett för spridning, tillhandahålls idag enligt den grundprincip om sekretess som gäller vid all biblioteksanvändning. Övervakning strider mot det regelverk som gäller på arkiv och bibliotek.

Övervakning tillsammans med den nya roll som gatekeeper Kungliga biblioteket föreslås axla, att med ensamrätt bedöma vem som ska ges access till det svenska materialet och vilket material som ska göras åtkomligt, skapar en sårbarhet inte minst för politiska konjunkturen.

15.2 Ytterligare en myndighet ska ta emot visst pliktmaterial

Göteborgs universitet bedömer att förutom Lunds universitet bör ytterligare minst två forskningsbibliotek kvarstå med uppgifter som pliktbibliotek om det ska bli praktiskt möjligt att få tillgång till svenskt källmaterial i framtiden. För att undvika miljöbelastande och kostsamt resande och anpassa efter de geografiska förutsättningarna i landet behöver Västra Sverige och Norrland säkrad åtkomst till tryckta exemplar.

Ett ökat resande till Stockholm och Lund riskerar att få negativa konsekvenser för klimat och resurser som är långt större än gallringen ur ett samhällsperspektiv. Forskning och studier med stort behov av svenskt källmaterial behöver kunna bedrivas i hela landet.

15.3 Pliktmaterial ska bevaras för framtiden

Göteborgs universitet instämmer inte i den nya inriktningen med lagstiftningen som innebär att alla pliktexemplar också ska vara bevarandeexemplar. Förutom bevarandeexemplaren hos Kungliga biblioteket och Lunds universitet behövs exemplar av svenskt tryck som kan lånas och cirkulera fritt i landet, precis som idag, utan restriktioner och förbehåll om bevarande.

Pliktexemplaret vid Göteborgs universitet behöver precis som idag kunna göras tillgängligt för alla. En förutsättning för det är att den fria förfoganderätten kvarstår så att ett professionellt urval baserat på behov och efterfrågan, fortsatt kan genomföras.

16. Tillhandahållande

Göteborgs universitet erfar att det nya förslaget till pliktmateriallagstiftning inte längre ger tillräckliga förutsättningar för tillhandahållande och ställer sig negativt till att bevarandet ställs mot tillhandahållandet.

Bevarandenaspekten har företräde enligt lagförslaget och i avsnitt 16.2 framgår att material inte ska lånas ut om det t ex är slitet. Med bara ett fjärrlåneexemplar i landet kommer slitagefaktorn att bli högst ansevärd.

Tillgången till svenskt material på digital väg, som alternativ till tryckta pliktexemplar, är sparsamt belyst och svårtolkat. Ansvar för tillhandahållande och de olösta frågorna kring access verkar lämnas över till de två bibliotek som kvarstår med pliktexemplar. Forskare och forskarstuderande ska med ett förhållandevis rigoröst förfarande, kunna ges access till Kungliga bibliotekets databaser. De stora användargrupperna studenter och allmänhet utesluts från digital access till svenskt pliktmaterial. En betydande del av pliktmaterialet är, som nämnts ovan, inte tillgängligt vare sig digitalt eller i pappersform via andra kanaler än pliktinsamling.

Att förutsättningarna för tillgång till svensk utgivning försvagas eller helt faller bort för stora användargrupper, är mycket sårbart ur demokratisk synvinkel och urholkar möjligheten till forskning, studier och fri åsiktsbildning.

Den regionala biblioteksverksamheten med dess samlingar lyfts också fram som en viktig resurs för en demokratisk informationsförsörjning i *Demokratins skattkammare. Förslag till en nationell biblioteksstrategi*²:

De biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna, liksom den regionala biblioteksverksamheten, kan stödja och försörja biblioteken med relevant kompetens. Vid en kris och krigssituation kan rykten, falska nyheter och propaganda mötas av ett biblioteksväsende som har en viktig roll för en säker, oberoende och trovärdig informationsförmedling för hela samhället som en del av civil-försvaret. Mediesamlingar och bibliotekarier erbjuder fakta, sök- och källkritik samt eftertanke som ett skydd. (s. 7)

16.3.5 Avtalslicenser

Licenslösningar nämns i avsnitt 16.3.5 som en möjlig väg för bibliotek att köpa access till upphovsrättsskyddat svenskt material. Göteborgs universitet erfar att det är viktigt att fungerande digitala lösningar finns på plats innan fysiska pliktexemplar försvinner. Förslaget att låta tillhandahållandet vila på kommersiella initiativ framstår också som osäkert och ekonomiskt sårbart.

² Demokratins skattkammare: förslag till en nationell biblioteksstrategi. 2019

Exemplet med svensk dagspress som lyfts i avsnittet tog flera år att förhandla fram och är nu ett fungerande alternativ för de bibliotek som har råd med tjänsten. I glappet mellan pliktförsändelserna av svensk dagspress på mikrofilm och den nya lösningen stod Göteborgs universitet utan access till utgivningen av svensk dagspress under mer än fem år, vilket var ett mycket stort problem för studenter, forskare och allmänhet i Västsverige. En handfull större dagstidningar kunde nås via kommersiella tjänster som Mediearkivet, men all mindre och lokal press (>300 titlar) försvann. Det krävdes under perioden ett besök på Kungliga biblioteket i Stockholm för att söka i materialet i "dagspressluckan".

Några andra betallosningar till svenskt pliktmaterial finns inte i dagsläget. Omvärldsbevakning på hur frågan lösts i de nordiska grannländerna eller andra länder saknas i utredningen. Licenslösningar är såvitt Göteborgs universitet erfar inte den modell som används.

18 Konsekvensanalys

Bedömningen att tillgången via fjärrlån kan upprätthållas med endast ett fjärrlåneexemplar av svenskt tryck vid Lunds universitet är, som nämnts ovan, inte hållbar. I utredningen saknas analys av effekterna på fjärrlånesystemet när de svenska pliktexemplaren försvinner.

Utredningen menar, utan närmare analys, att köp av svenskt tryck vid andra lärosäten kan kompensera bortfallet av pliktexemplar. Göteborgs universitetsbibliotek konstaterar efter en intern översyn av pliktförvärvet, att ca 40% i praktiken är svårt att förvärva på annat sätt än via pliktleverans. Utgivningen är spridd på många tusen aktörer och en avsevärd andel av det som sparas är inte förlagsutgivivet eller kan anskaffas i upphandlade kanaler.

Litteraturen som faller bort är viktigt källmaterial för forskning och studier. Det är spridd utgivning av små förlag, föreningstryck, myndighetstryck, universitets- och högskoleinstitutioners utgivning, utgivning från kulturinstitutioner, företagstryck, politiskt tryck, "eget förlag", vardagstryck och annat samhällspeglande material.

Bevakning och införlivande av litteratur som rör västra Sverige, Halland och Värmland som idag görs vid Göteborgs universitetsbibliotek, kan inte heller upprätthållas utan pliktleveranser. Regionens kulturarv nyttjas i hög grad också av allmänheten.

18.3.5 Konsekvenser för de bibliotek som inte längre ska vara pliktmottagare och övriga högre lärosäten

Göteborgs universitet ställer sig frågande till utredningens slutsats att indraget pliktexemplar inte skulle få några ekonomiska konsekvenser för berörda lärosäten. I utredningen beskrivs förslaget som kostnadsneutralt. Det saknas underlag som visar hur denna slutsats dragits. Jämförelsen med Stockholms universitetsbibliotek är inte tillämplig i Västra Sverige där Göteborgs universitetsbibliotek står för en stor del av den regionala informationsförsörjningen.

Pliktleveranserna vid Göteborgs universitetsbibliotek motsvarar hälften av det tryckta förvärvet av litteratur. Mellan 7 000-8 000 svenska, monografiska publikationer tas in i samlingarna varje år via pliktleverans. Snittpriset på en monografisk publikation låg 2020 på 427 kr. Utöver

monografier tas också 2 500 svenska periodiska publikationer in via pliktleverans löpande. En periodisk publikation kostade 2020 i snitt 1240 kr. Att årligen köpa så stora mängder svenskt tryck skulle innebära en avsevärd kostnadsökning. Vardagstryck, grått tryck, föreningstryck och mycket annat samhällspeglande material som förvärvas via pliktleverans finns inte till försäljning.

Utöver mediakostnaden tillkommer också personalresurser för att bevaka och förvärva svensk utgivning. Den personalresurs som frigörs från arbetet med att ta emot och sortera pliktleveranser vid Göteborgs universitetsbibliotek, kompenserar en bråkdel av den totala kostnaden. Åtskilliga tusen enskilda utgivare skulle behöva bevakas för att behålla bredden i samlingarna, vilket i praktiken är en oöverstiglig uppgift.

I konsekvensbeskrivningen framhålls att indragna pliktexemplar inte får någon påverkan på andra universitet och högskolor. En oklar slutsats från utredningens sida är också att det skulle upplevas som positivt för de mindre högskolorna, med indragna pliktexemplar. Utredningen pekar i sitt resonemang, tvärt emot den lagstiftning och etablerade praktik som styr bibliotekssektorn, på ett konkurrensförhållande mellan biblioteken.

Samverkan inom bibliotekssektorn är både etablerad och lagstyrd (Bibliotekslag 2013:801 §§14-16 Samverkan) när det gäller att avgiftsfritt ge alla tillgång till landets samlade biblioteksresurser. Det möjliggör för varje bibliotek att bygga bestånd och samlingar efter sina primära målgruppers behov och låna in det man inte äger eller har kapacitet att katalogisera och förvara. Det möjliggör för var och en, oavsett bostadsort, att via sitt lokala bibliotek kostnadsfritt kunna få tillgång till det samlade biblioteksbeståndet. Det är en etablerad praktik också internationellt.

Eftersom så mycket av pliktmaterial inte kan köpas och bevakas kommer färre pliktexemplar att leda till minskad tillgång och spridning av svensk litteratur i landet som helhet. Det kommer att leda till problem för alla lärosäten. För den ökande andelen distansstudenter i landet är tillgången till fjärrlån via kommunbiblioteken en grundläggande förutsättning.

Göteborgs universitet konstaterar att det i konsekvensbeskrivningen saknas analys av förvärv, bestånd och nyttjande av samlingarna på pliktbiblioteken. Trots att utredningen tillkommit under en pandemi med hög grad av distansarbete och distansstudier, har inte litteraturbehovet via fjärrlån analyserats.

18.3.7 Konsekvenser i övrigt

Jämställdheten

Göteborgs universitet anser att ett klagande behövs när det gäller informationsförsörjningen till genusforskningen och fortlevnaden av databasen KVINNSAM. Tillgången till svenskt material i alla landsändar är också en jämställdhetsfråga som är otillräckligt belyst. Detsamma gäller hur förslaget slår på den ekonomiska jämställdheten, när fler behöver köpa den litteratur som tidigare kunnat lånas. Många, framförallt studenter, saknar den ekonomiska möjligheten.

Verksamheten KvinnSam vid Göteborgs universitetsbibliotek är en universitetsgemensam forskningsinfrastruktur som delfinansieras med ett nationellt anslag. Kärnverksamheten är uppbyggnaden av databasen KVINNSAM, Nordens största databas inom kvinno- mans- och genusforskning. Under verksamhetsåret 2020 hade databasen 143 885 sidvisningar. Användningen är spridd i hela Norden och det finns ingen motsvarande resurs.

I KVINNSAM indexeras svenskt pliktmaterial med stor bredd. En betydande del av materialet är sådant som inte kan förvärfvas på annat sätt än genom pliktleverans. Indexering förutsätter också åtkomst till materialet för den breda användargruppen.

Pliktexemplaret i Göteborg är en förutsättning för regional och nationell tillgång till källmaterial för forskning och studier om kvinnor som marginaliserad grupp och för att upprätthålla den nationella biblioteksdatabasen för genusforskning.

Klimat och miljö

Effekterna på klimat och miljö har inte belysts utifrån behovet av resor och köp, när tillgången till svenskt material minskar.

Redan i dag lägger forskare från Västsverige mycket tid och forskningsanslag på resor till Stockholm och Kungliga biblioteket för att söka i Kulturarw3-datorn. Det är sedan många år den enda platsen i landet där man kan ta del av tidigare versioner av den svenska webben. Tillhandahållande utanför Kungliga biblioteket har inte kunnat lösas juridiskt. Som nämnts ovan skulle förslaget att ta bort pliktexemplaret i Västsverige sannolikt tvinga fram ett ökat resande till Lund och Stockholm för att ta del av material som inte får skickas via fjärrlån, som inte lämpar sig att söka i digitalt eller där rätten till access saknas.

Utan den informationsförsörjning som pliktexemplaren säkrar idag, kommer fler bibliotek att vara hänvisade till att köpa in istället för att fjärrlåna. Studenter och allmänhet kommer även de att behöva köpa fler böcker när antalet fjärrlåneexemplar minskar och de samtidigt står utan digital tillgång till materialet.

En förflyttning från återbruk genom lån till köp är inte hållbart ur ett miljöperspektiv. Fler enstaka köp innebär också fler enstaka emballerade bokleveranser. Pliktleveranserna kommer i större partier med enkelt omslagspapper.

Behovet av utskrifter kommer sannolikt att öka för de grupper som får digital access istället för låneexemplar. Många forskare och andra användare vill ha texten i sin hand vid inläsning och bearbetning.